

Teismo praktikos rinkinys

GENERALINIO ADVOKATO
MICHAL BOBEK IŠVADA,
pateikta 2017 m. gruodžio 5 d.¹

Byla C-451/16

**MB
prieš**

Secretary of State for Work and Pensions

(*Supreme Court of the United Kingdom* (Jungtinės Karalystės Aukščiausiasis Teismas) pateiktas prašymas priimti prejudicinį sprendimą)

„Prašymas priimti prejudicinį sprendimą – Vienodas požiūris į vyrus ir moteris socialinės apsaugos srityje – Direktyva 79/7/EEB – Atsisakymas skirti valstybinę ištarnauto laiko pensiją 60 metų sulaukusiam translyčiam asmeniui, pakeitusiam lytį iš vyriškosios į moteriškąją – Lyties pakeitimo pripažinimo sąlygos – Sąlyga, susijusi su įpareigojimu ankstesnę santuoką pripažinti negaliojančia“

I. Įžanga

1. MB yra translytis asmuo, pakeitęs lytį iš vyriškosios į moteriškąją. 1974 m. MB susituokė su moterimi. 1991 m. ji pradėjo gyventi kaip moteris, 1995 m. jai buvo atlikta lyties keitimo operacija. 2008 m. MB sukako 60 metų – Jungtinėje Karalystėje tuo metu teisės aktuose numatytas moterų pensinis amžius. Ji pateikė prašymą skirti valstybinę ištarnauto laiko pensiją. Prašymas buvo atmestas, nes MB nebuvo atlikusi oficialios lyties pakeitimo pripažinimo procedūros. Taigi pagal nacionalinę teisę ji vis dar buvo vyriškosios lyties.

2. MB nusprendė neteikti prašymo dėl lyties pripažinimo pagal tą procedūrą pagal per šiai bylai svarbų laikotarpį galiojusius nacionalinės teisės aktus. Jos pasirinkimo priežastis buvo labai paprasta: viena iš tokio teisinio pripažinimo sąlygų buvo tai, kad ji turėjo būti nesusituokusi, nes Jungtinėje Karalystėje tuo metu nebuvo leidžiamos tos pačios lyties atstovų santuokos. MB atveju tai reiškė, kad ji turėjo prašyti pripažinti jos santuoką negaliojančia, o ji ir jos sutuoktinė tam prieštaravo.

3. Tokiomis faktinėmis aplinkybėmis klausimas, kurį kelia *Supreme Court of the United Kingdom* (Jungtinės Karalystės Aukščiausiasis Teismas), yra paprastas: ar reikalavimas būti nesusituokusiam neprieštarauja diskriminacijos dėl lyties draudimui socialinės apsaugos srityje, kaip nustatyta Direktyvoje 79/7/EEB²?

¹ Originalo kalba: anglų.

² 1978 m. gruodžio 19 d. Tarybos direktyva dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo nuoseklus įgyvendinimo socialinės apsaugos srityje (OL L 6, 1979, p. 24; 2004 m. specialusis leidimas lietuvių k., 5 sk., 1 t., p. 215).

4. Šios bylos faktinės aplinkybės ir reikalavimai panašūs į bylos *Richards*³. Tačiau byla *Richards* susijusi su tuo, kad teisiškai buvo *neįmanoma* pripažinti ieškovės lyties pakeitimo. Įsigaliojus *Gender Recognition Act 2004* (2004 m. Lyties pripažinimo įstatymas) taip nebėra. Vis dėlto, nors dabar pripažinimas įmanomas, priėmus 2004 m. įstatymą kilo įvairių papildomų klausimų. Ar Direktyva 79/7 taikoma nacionalinės teisės aktuose nustatytiems lyties pakeitimo pripažinimo sąlygoms? Nuo kurio momento translyčiam asmeniui užtikrinama apsauga pagal Direktyvą 79/7? Ar translyčių ir cislyčių asmenų diskriminacijos dėl lyties draudimas taikomas tik jeigu lyties pakeitimas oficialiai pripažintas pagal nacionalinės teisės aktus?

II. Teisinis pagrindas

A. ES teisės aktai

5. Direktyvos 79/7 4 straipsnio 1 dalyje nustatyta:

„Vienodo požiūrio principas reiškia, kad negali būti jokios lyčių diskriminacijos, tiesioginės arba netiesioginės, ypač dėl santuokinės arba šeimyninės padėties, ir ypač susijusios su:

- socialinės apsaugos sistemų taikymo apimtimi ir galimybių naudotis jomis sąlygomis,
- įsipareigojimu mokėti įmokas ir įmokų dydžio apskaičiavimu,
- išmokų apskaičiavimu, įskaitant išmokų padidinimą sutuoktiniams ir išlaikomiems asmenims, taip pat sąlygomis, kurios reguliuoja teisės į išmokas trukmę ir išlaikymą.“

6. Direktyvos 79/7 7 straipsnio 1 dalyje nustatyta:

„Ši direktyva nepažeidžia valstybių narių teisės netaikyti jos nuostatų šiais atvejais:

- a) nustatant pensinį amžių senatvės ir ištarnauto laiko pensijoms gauti ir su tuo susijusias galimybes gauti kitas išmokas;

<...>“

B. Jungtinės Karalystės teisė

1. Pensinis amžius

7. Jungtinė Karalystė pasinaudojo Direktyvos 79/7 7 straipsnio 1 dalies a punkte įtvirtinta nukrypti leidžiančia nuostata.

8. Kaip nurodyta nutartyje dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą, pagal kartu taikomus i) *Social Security Contributions and Benefits Act 1992* (1992 m. Socialinės apsaugos įmokų ir išmokų įstatymas) 44 straipsnį ir sąvokos „pensinis amžius“ apibrėžtį, pateiktą to įstatymo 122 straipsnyje, ir ii) *Pensions Act 1995* (1995 m. Pensijų įstatymas) 4 priedo 1 punktą iki 1950 m. balandžio 6 d. gimusios moterys įgyja teisę gauti valstybinę ištarnauto laiko pensiją sulaukusios 60 metų, o iki 1953 m. gruodžio 6 d. gimę vyrai įgyja teisę gauti tą pensiją sulaukę 65 metų.

3 2006 m. balandžio 27 d. sprendimas (C-423/04, EU:C:2006:256).

2. Lyties pripažinimo įstatymas

9. Lyties pripažinimo įstatymas (toliau – GRA) priimtas 2004 m. Jis įsigaliojo 2005 m. balandžio 4 d.

10. Šios bylos aplinkybėms taikomos redakcijos GRA 1 straipsnyje numatyta, kad bent 18 metų sulaukęs asmuo gali kreiptis į *Gender Recognition Panel* (Lyties pripažinimo komitetas) dėl visiško lyties pripažinimo pažymėjimo, kuriuo įforminamas jo arba jos gimimo lyties pakeitimas „dėl to, kad <...> asmuo gyvena kaip kitos lyties asmuo“.

11. GRA 2 ir 3 straipsniuose įtvirtinti kriterijai, kuriais remiantis nustatoma, ar lytis pakeista. 2 straipsnyje numatyta, kad *Gender Recognition Panel* privalo patenkinti prašymą, jeigu jį pateikusiam asmeniui yra arba buvo nustatyta lyties disforija, iki prašymo pateikimo dienos jis ne mažiau kaip dvejus metus yra gyvenęs kaip įgytosios lyties asmuo, ketina iki gyvenimo pabaigos gyventi turėdamas įgytąją lytį ir atitinka 3 straipsnyje nustatytus įrodymų reikalavimus. 3 straipsnyje nustatyti įrodymų reikalavimai – pateikti dviejų gydytojų arba gydytojo ir psichologo išduotą pažymą.

12. GRA 9 straipsnyje numatyta, kad po to, kai išduodamas pažymėjimas dėl visiško lyties pripažinimo, įgytoji lytis tampa tokio asmens lytimi visais tikslais. GRA 5 priedo 7 punkte reglamentuojamas visiško lyties pripažinimo pažymėjimo poveikis teisei gauti valstybinę išarnauto laiko pensiją: kai išduodamas pažymėjimas, visi klausimai dėl teisės gauti valstybinę išarnauto laiko pensiją turi būti sprendžiami taip, lyg toks asmuo visada būtų buvęs įgytosios lyties.

13. GRA įtvirtinta speciali nuostata dėl susituokusių prašymo teikėjų, nes tuo metu, kai buvo priimtas GRA, teisėtą santuoką galėjo sudaryti tik vyras su moterimi⁴. Pagal GRA 4 straipsnio 2 dalį nesusituokęs prašymo teikėjas, kuris atitinka 2 ir 3 straipsniuose nurodytus lyties pripažinimo kriterijus, turi teisę gauti visiško lyties pripažinimo pažymėjimą. O GRA 4 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad susituokęs prašymo teikėjas, kuris atitinka tuos pačius kriterijus, turi teisę gauti tik *laikinąją* lyties pripažinimo pažymėjimą. Laikinuoju lyties pripažinimo pažymėjimu suteikiama teisė susituokusiam prašymo teikėjui kreiptis į teismą dėl santuokos pripažinimo negaliojančia, kaip numatyta *Matrimonial Causes Act 1973* (1973 m. Šeimos santykių įstatymas) (su GRA padarytais pakeitimais) 12 straipsnio g punkte. Prašymo teikėjai įgyja teisę gauti visiško lyties pripažinimo pažymėjimą tik pripažinus santuoką negaliojančia (Anglijoje ir Velse).

3. Civilinė partnerystė ir tos pačios lyties asmenų santuoka

14. *Civil Partnership Act* (Civilinės partnerystės įstatymas) buvo priimtas 2004 m. ir įsigaliojo 2005 m. gruodžio 5 d. Tame įstatyme buvo numatytas tos pačios lyties asmenų santuokos teisinis pripažinimas įregistruojant.

15. *Marriage (Same Sex Couples) Act 2013* (2013 m. Santuokos (tos pačios lyties porų) įstatymas) įsigaliojo 2014 m. gruodžio 10 d. Pagal jį gali tuoktis tos pačios lyties asmenų poros. To įstatymo 5 priedu pakeistas 2004 m. GRA 4 straipsnis ir numatyta, kad *Gender Recognition Panel* privalo išduoti visiško lyties pripažinimo pažymėjimą susituokusiam prašymo teikėjui, jeigu su tuo sutinka prašymo teikėjo sutuoktinis.

III. Faktinės aplinkybės, procesas ir pateiktas klausimas

16. MB gimė 1948 m. ir buvo įregistruota vyriškosios lyties, 1974 m. susituokė. 1991 m. MB pradėjo gyventi kaip moteris. 1995 m. jai buvo atlikta lyties pakeitimo operacija.

4 Kaip patvirtinta 1973 m. Šeimos santykių įstatymo 11 straipsnio c punkte.

17. Nors GRA įsigaliojo 2005 m., MB nepateikė prašymo išduoti lyties pripažinimo pažymėjimą. Ji taip pasielgė todėl, kad jos su sutuoktine tebegyvena kartu ir nori likti susituokusios. Jos dėl religinių priežasčių nenori, kad jų santuoka būtų pripažinta negaliojančia, net jeigu ji gali būti pakeista civiline partneryste.

18. 2008 m. MB sukako 60 metų, t. y. ji sulaukė iki 1950 m. balandžio 6 d. gimusių moterų pensinio amžiaus. Ji paprašė valstybinės išarnauto laiko pensijos. Tas prašymas buvo atmestas dėl to, kad be visiško lyties pripažinimo pažymėjimo ji negali būti laikoma moterimi, kai nustatomas jos pensinis amžius.

19. MB (toliau – ieškovė) apskundė tą sprendimą nacionaliniams teismams. Ji teigė, jog reikalavimas būti nesusituokusiam yra su Direktyva 79/7 nesuderinama diskriminacija: dėl tos sąlygos ji netenka galimybės pasinaudoti savo teise į išarnauto laiko pensiją sulaukusi kaip moteris pensinio amžiaus.

20. Atsižvelgdamas į tai *Supreme Court of the United Kingdom* (Jungtinės Karalystės Aukščiausiasis Teismas) Teisingumo Teismo klausia, „[a]r pagal Tarybos direktyvą 79/7 draudžiama, kad nacionalinėje teisėje lytį pakeitusiam asmeniui, norinčiam įgyti teisę gauti išarnauto laiko pensiją, be reikalavimo atitikti fizinius, socialinius ir psichologinius lyties pakeitimo pripažinimo kriterijus, dar būtų numatytas ir reikalavimas būti nesusituokusiam“.

21. Rašytines pastabas pateikė ieškovė, Jungtinės Karalystės vyriausybė ir Europos Komisija. Tos pačios suinteresuotosios šalys taip pat išklaustos 2017 m. rugsėjo 26 d. vykusiame posėdyje.

IV. Vertinimas

A. Preliminari pastaba: kuris klausimas?

22. „Du viename“ yra posakis, kurį labiau tikėtina išgirsti reklamoje nei teismų išvadų įžangose. Tačiau tas žodžių junginys visai tinka šio prašymo priimti prejudicinį sprendimą aplinkybėmis. Akivaizdus *Supreme Court of the United Kingdom* (Jungtinės Karalystės Aukščiausiasis Teismas) pateikto klausimo paprastumas slepia antrą, gilesnį, klausimą. Taigi šią bylą galima nagrinėti iš dviejų skirtingų perspektyvų.

23. Pirma, aiškinant siaurai, dėmesys sutelktinas į teisę gauti socialinės apsaugos išmokas: ar pagal Tarybos direktyvą 79/7 draudžiamas nacionalinėje teisėje įtvirtintas reikalavimas lytį pakeitusiam asmeniui, norinčiam įgyti teisę gauti išarnauto laiko pensiją, atitikti fizinius, socialinius ir psichologinius lyties pakeitimo pripažinimo kriterijus, ir dar būti nesusituokusiam.

24. Antra, sudėtingesnis būtų aiškinimas keliant kitokį pagrindinį klausimą, bet vis dėlto susijusį su siauru aiškinimu. Tas klausimas susijęs su suderinamumu su pagrindinėmis teisėmis į privatumą, privatų gyvenimą ir santuoką, jeigu valstybė narė i) atsisako leisti tos pačios lyties asmenims tuoktis ir atitinkamai ii) atsisako pripažinti lyties pakeitimą, jeigu dėl to du tos pačios lyties asmenys gyventų galiojančioje (tos pačios lyties asmenų) santuokoje.

25. Kebliausias šios bylos aspektas, mano nuomone, nesusijęs su atsakymu į bet kurį iš tų dviejų klausimų. Jis, ko gero, susijęs su klausimo pasirinkimu. Pasirinkus klausimą gali kilti papildomų sunkumų bandant suderinti atsakymus į kiekvieną iš tų klausimų.

26. Ta problema akivaizdi Teisingumo Teismui pateiktose pastabose. Tam tikra prasme kiekviena iš šalių argumentuotai pateikė skirtingas pozicijas. Ieškovė ir Komisija sutelkė dėmesį į siaurą bylos esmės suvokimą. Jos padarė išvadą, jog reikalavimas būti nesusituokusiam yra pagal Direktyvos 79/7 4 straipsnio 1 dalį draudžiama diskriminacija. Ieškovei pasiūlyta atvykti į teismo

posėdį taip pat tam, kad būtų atkreiptas dėmesys į platesnį bylos poveikį. Vis dėlto ir toliau buvo primygtinai teigiama, kad tikroji bylos Teisingumo Teisme esmė buvo siaurai aiškintinas *Supreme Court of the United Kingdom* pateiktas klausimas. Kita vertus, Jungtinės Karalystės pateikti argumentai susiję su bendresniu klausimu dėl pagrindinių teisių. Siekdama pagrįsti savo poziciją vyriausybė vis nurodydavo neseniai suformuotą Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) jurisprudenciją ir ją rėmėsi⁵.

27. *Supreme Court of the United Kingdom* (Jungtinės Karalystės Aukščiausiasis Teismas) pateiktas klausimas aiškiai atspindi siaurą požiūrį. Nepaisant to, kad prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas nutartyje dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą vis dėlto naudingai užsiminė apie toje byloje kylančių klausimų platesnį poveikį, tas teismas nusprendė suformuluoti klausimą sutelkdamas dėmesį į reikalavimo būti nesusituokusiam suderinamumą su Direktyva 79/7.

28. Be to, derėtų pabrėžti, kad nutartyje dėl prašymo priimti prejudicinį sprendimą ir pačioje klausimo formuluotėje prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas taip pat pateikė įvairius faktinių aplinkybių vertinimus. Pirma, prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas savo klausime aiškiai konstatuoja, kad nagrinėjamas reikalavimas nustatytas lytį *pakeitusiam* asmeniui. Antra, prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas taip pat patvirtina, kad taikant reikalavimą atitikti fizinius, socialinius ir psichologinius lyties pakeitimo pripažinimo kriterijus *papildomai* nustatytas ir reikalavimas būti nesusituokusiam.

29. Atsižvelgdamas į tokias faktines aplinkybes ir atsakydamas į prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusių teismo Teisingumo Teismui pateiktą siaurai suprantamą klausimą, negaliu nepadaryti išvados, kad reikalavimas būti nesusituokusiam, taikytinas faktiškai tik translyčiams asmenims, norintiems gauti valstybinę pensiją, nesuderinamas su Direktyvos 79/7 4 straipsnio 1 dalimi (B). Vis dėlto taip pat atsakysiu į Jungtinės Karalystės vyriausybės argumentus dėl bendresnio klausimo suvokimo, net jeigu dėl jų atsakymas į siaurąjį klausimą pasikeisti negali (C). Paaškinsiu, kodėl iš tikrųjų gana ribotas ir šios bylos poveikis ir kodėl ši byla labiau ribota, nei būtų galima suprasti iš bendresnių argumentų dėl pagrindinių teisių (D).

B. Siaurai aiškintinas klausimas

30. Neginčijama, kad šioje byloje nagrinėjamai išmokai, t. y. valstybinei ištarnauto laiko pensijai, taikoma Direktyva 79/7. Pagal tą direktyvą draudžiama bet kokia diskriminacija dėl lyties, susijusi su sąlygomis, kuriomis galima naudotis socialinės apsaugos sistemomis, kuriose, be kita ko, numatoma apsauga senatvės atveju⁶.

31. Ar šioje byloje pasireiškė draudžiama diskriminacija? Įprastinėje Teisingumo Teismo jurisprudencijoje⁷ tam, kad būtų nustatyta tiesioginė diskriminacija, turi pasireikšti nevienodas požiūris į panašią asmenų grupę saugomos grupės nenaudai. Tai turi vykti pagal vieną iš pagrindų, kuriais remiantis įgyjama teisė į apsaugą, kai nėra jokio galimo objektyvaus tokio skirtingo požiūrio pateisinimo.

⁵ Išsamiai aptarta šios išvados 92–94 punktuose.

⁶ Direktyvos 79/7 3 straipsnio 1 dalies a punktas ir 4 straipsnio 1 dalies pirma įtrauka.

⁷ Apskritai ir dėl įvairių priemonių žr., pavyzdžiui, 2005 m. liepos 21 d. Sprendimą *Vergani*, C-207/04, EU:C:2005:495; 2010 m. lapkričio 18 d. Sprendimą *Kleist*, C-356/09, EU:C:2010:703; 2013 m. rugsėjo 12 d. Sprendimą *Kuso*, C-614/11, EU:C:2013:544, ir 2013 m. gruodžio 12 d. Sprendimą *Hay*, C-267/12, EU:C:2013:823.

32. Siekdamas užtikrinti geresnę išvados struktūrą, šiame skirsnyje pirma įvertinsiu, ar yra pagrindas, kuriuo remiantis įgyjama teisė į apsaugą (1). Tada pereisiu prie translyčių⁸ ir cislyčių⁹ asmenų palyginimo (2) ir nevienodo požiūrio buvimo (3). Šio skirsnio pabaigoje paaiškinsiu, kad negalima pateisinti tiesioginės diskriminacijos atsižvelgiant į Direktyvos 79/7 teisėkūros kontekstą (4).

1. Pagrindas, kuriuo remiantis įgyjama teisė į apsaugą

33. Jau suformuota jurisprudencija, pagal kurią ES teisės aktuose nustatytas diskriminacijos dėl lyties draudimas apima diskriminaciją dėl lyties pakeitimo¹⁰. Be to, ES teisės aktų leidėjas aiškiai pripažino tą svarbų pokytį ir patvirtino, kad vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principas „taip pat apima diskriminaciją dėl asmens lyties pakeitimo“¹¹.

34. Pirmoji byla nagrinėta 1996 metais. Byloje *P. / S.* Teisingumo Teismas nepritarė diskriminacijos dėl lyties kaip binarinės sąvokos, grindžiamos dviejų tarpusavyje nesuderinamų kategorijų priešprieša, aiškinimui¹². Tokią išvadą nulėmė pagal diskriminacijos dėl lyties srities direktyvas saugomų teisių tikslas ir pobūdis ir tai, kad teisė nebūti diskriminuojamam dėl lyties yra pagrindinė žmogaus teisė¹³. Be to, lyties pakeitimo įtraukimas į diskriminacijos dėl lyties sąvoką buvo susijęs su pareiga gerbti transseksualių asmenų orumą ir laisvę¹⁴.

35. Taigi Teisingumo Teismas patvirtino, jog diskriminacijos dėl lyties draudimo taikymo sritis negali apsiriboti „tik diskriminacija dėl to, kad asmuo yra vienos ar kitos lyties“¹⁵. Diskriminacija dėl lyties pakeitimo – tai diskriminacija, kuri yra „iš esmės arba net visiškai dėl asmens lyties“¹⁶. Paskesnėje Teisingumo Teismo jurisprudencijoje nuosekliai pripažįstamas specifinis diskriminacijos dėl lyties pakeitimo, kaip diskriminacijos dėl lyties išraiškos, pobūdis¹⁷.

8 Šios sudėtingos lyties tapatybės srities terminija nėra paprasta. Įvairiuose šaltiniuose translyčiais asmenimis paprastai laikomi asmenys, kurie pakeitė lyčių vaidmenis, bet nebūtinai pakeitė savo fiziologinę lytį (nebuvo operuoti). Sąvoka „transseksualus asmuo“ vartojama kalbant apie asmenis, kurie pasikeičia lyties tapatybę, t. y. atliekant medicininės lyties pakeitimo procedūras įgyvendinama fiziologinė transformacija. Dėl terminų žr. L. Zimman „Transsexuality“, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies*, 2016, p. 2360–2362. Šioje išvadoje bendrai naudojamas terminas „translytis asmuo“. Tačiau, kai remiamasi konkrečiomis šios bylos aplinkybėmis ir atsižvelgiant į prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikusių teismo vartojamus terminus, vartotinas terminas „transseksualus asmuo“. Pastarasis terminas taip pat vartojamas cituojant Teisingumo Teismo, kuris vartoja būtent šį terminą, jurisprudenciją.

9 Terminai „netranslytis“ ir „netransseksualus“ vartojami kaip terminų „translytis“ ir „transseksualus“ antonimai, iš esmės kalbant apie asmenis, kurių lyties tapatybė atitinka jiems gimstant priskirtą lytį. Dėl tų terminų vartojimo žr. P. Cava „Cisgender and Cissexual“, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies*, 2016, p. 267–271.

10 1996 m. balandžio 30 d. Sprendimas *P. / S.*, C-13/94, EU:C:1996:170; 2004 m. sausio 7 d. Sprendimas *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7, ir 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimas *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256.

11 2006 m. liepos 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2006/54/EB dėl moterų ir vyrų lygių galimybių ir vienodo požiūrio į moteris ir vyrus užimtumo bei profesinės veiklos srityje principo įgyvendinimo (nauja redakcija) (OL L 204, 2006, p. 23) 3 konstatuojamoji dalis.

12 Ta byla susijusi su 1976 m. vasario 9 d. Tarybos direktyva 76/207/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo įsidarbinimo, profesinio mokymo, pareigų paaugstinimo ir darbo sąlygų atžvilgiu (OL L 39, 1976, p. 40; 2004 m. specialusis leidimas lietuvių k., 5 sk., 1 t., p. 187). Kaip savo išvados byloje *P. / S.*, C-13/94, EU:C:1995:444, 20 punkte paaiškino generalinis advokatas G. Tesauras, prieštaravimas, kad su lyties pakeitimu susijusioje byloje „neįmanoma kalbėti apie dviejų lyčių diskriminaciją“, yra tik „sumanus formalus išaiškinimas“. Be to, toks binarinis teisinis požiūris apskritai laikomas neatitinkančiu mokslinės tikrovės. Apskritai žr. J. A. Greenberg „Defining Male and Female: Intersexuality and the Collision between Law and Biology“, *Arizona Law Review*, 1999, 41 t., p. 265–328.

13 1996 m. balandžio 30 d. Sprendimo *P. / S.*, C-13/94, EU:C:1996:170, 20 punktas ir 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimo *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256, 24 punktas.

14 1996 m. balandžio 30 d. Sprendimo *P. / S.*, C-13/94, EU:C:1996:170, 22 punktas.

15 1996 m. balandžio 30 d. Sprendimo *P. / S.*, C-13/94, EU:C:1996:170, 20 punktas ir 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimo *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256, 24 punktas.

16 1996 m. balandžio 30 d. Sprendimo *P. / S.*, C-13/94, EU:C:1996:170, 21 punktas.

17 2004 m. sausio 7 d. Sprendimo *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7, 36 punktas dėl SESV 157 straipsnio (buvęs EB sutarties 141 straipsnis) ir 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimo *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256, 38 punktas dėl Direktyvos 79/7.

2. Panašios grupės

36. Dėl to, kad lyties pakeitimas buvo aiškiai įtrauktas į vieną iš pagrindų (arba statusų), kuriais remiantis įgyjama teisė į apsaugą, išspręsti su tuo susijusį palyginamumo klausimą nepasidarė lengviau, ko gero, net tapo sunkiau. Lyties pakeitimas yra procesas, kuris vyksta gana dinamiškai ir dėl kurio sunku atlikti labiau tradicinį ir statišką vyrų ir moterų palyginimą. Palyginimo subjektas faktiškai tampa judančiu taikiniu arba netgi pasidaro neįmanoma nustatyti kokios nors aiškiai apibrėžtos panašios grupės¹⁸.

37. Teisingumo Teismas jau yra nagrinėjęs šį konceptualų sunkumą. Pripažindamas, jog lyties pakeitimas patenka į sąvokos „diskriminacija dėl lyties“ taikymo sritį, jis patvirtino, kad translyčiams asmenims dėl jų ypatingos padėties neužkertamas kelias naudotis savo teise į apsaugą dėl to, kad jų negalima lyginti¹⁹. Pripažįstant lyties pakeitimą kaip diskriminacijos dėl lyties pakategorę ir kaip draudžiamą pagrindą užtikrinamas būtinas palyginamumo sistemos lankstumas²⁰.

38. Teisingumo Teismo jurisprudencijoje atsispindi šios srities sudėtingumas, turint mintyje tai, kad prašomas išaiškinimas buvo susijęs su atitinkama diskriminacija ir teisiniu pagrindu. Dinamiškas lyties pakeitimo pobūdis reiškia, kad pagal ES teisės aktus užtikrinama apsauga nėra neatskiriama susieta su galutiniu tikslu – visišku tokio lyties pakeitimo teisių pasekmių pripažinimu pagal nacionalinę teisę²¹.

39. Todėl, atsižvelgiant į konkrečias nagrinėjamų ieškinių aplinkybes ir pobūdį, galima rinktis įvairius palyginimo subjektus. Translyčio asmens padėtį galima lyginti su tos lyties, kuriai iš pradžių priklausė pirmasis asmuo, cislyčio asmens padėtimi, kaip yra, pavyzdžiui, diskriminacinio atleidimo atveju²². Tačiau ją taip pat galima palyginti su „naujosios“ lyties cislyčio asmens padėtimi, kai, pavyzdžiui, kalbama apie teisę gauti išmokas tomis sąlygomis, kurios būtų taikomos pakeistos lyties asmenims²³.

40. Kitaip tariant, atsižvelgiant į bylos aplinkybes ir turint omenyje lyties pakeitimui būdingą dinamiškumą, palyginimą galima atlikti arba pagal pirminę padėtį, arba pagal galutinę padėtį.

41. Ši byla priskirtina prie pastarosios kategorijos. Ieškovė nori pasinaudoti teise gauti išstarnauto laiko pensiją sulaukusi moterims taikomo pensinio amžiaus. Kaip byloje *Richards*, kuri taip pat buvo susijusi su Direktyva 79/7 ir galimybe gauti išstarnauto laiko pensijos išmokas²⁴, šioje byloje palyginimo subjektai yra iš vyriškosios į moteriškąją lytį pasikeitę translyčiai asmenys ir cislytės moterys. To palyginimo tikslas (*tertium comparationis*) – galimybė gauti išstarnauto laiko pensiją kaip tam tikros rūšies socialinės apsaugos sistemos išmoką.

18 Mokslinėje literatūroje tokių sunkumų priežastimi laikoma tai, kad su lyties pakeitimu susijusios bylos nagrinėjamos taikant nuostatas dėl diskriminacijos dėl lyties, o ne konkretų lyties tapatybės pagrindą. Žr., pavyzdžiui, C. Tobler „Equality and Non-Discrimination under the ECHR and ES Law. A Comparison Focusing on Discrimination against LGBTI Persons“, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 2014, 74 t., p. 521–561, p. 543 ir paskesni.

19 1996 m. balandžio 30 d. Sprendimas *P. / S.*, C-13/94, EU:C:1996:170; 2004 m. sausio 7 d. Sprendimas *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7, ir 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimas *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256. Dėl šios diskusijos žr., pavyzdžiui, J. Mulder *ES Non-Discrimination Law in the Courts. Approaches to Sex and Sexualities Discrimination in ES Law*, Hart Publishing, Oxford, 2017, p. 49, arba S. Agius ir C. Tobler *Trans and Intersex People* (Luxembourg, Publications Office of the European Union), 2012, p. 35 ir paskesni.

20 Konceptualus pokytis primena tą, kuris įvyko, kai į diskriminacijos dėl lyties sąvokos taikymo sritį buvo įtraukta diskriminacija dėl nėštumo; pvz., 1990 m. lapkričio 8 d. Sprendimo *Dekker*, C-177/88, EU:C:1990:383, 17 punktą. Vis dėlto translyčių asmenų atveju palyginamumo elementas neišnyko, greičiau išsiplėtė. Dėl šios diskusijos žr., pvz., P. Skidmore „Sex, gender and Comparators in Employment Discrimination“, *Industrial Law Journal*, 1997, 26 t., p. 51–61, p. 60; R. Wintemute „Recognising New Kinds of Direct Sex Discrimination: Transsexualism, Sexual Orientation and Dress Codes“, *Modern Law Review*, 1997, 60 t., p. 334–359, p. 340; M. Bell „Shifting conceptions of Sexual Discrimination at the Court of Justice: from *P v S* to *Grant v SWT*“, *European Law Journal*, 1999, 5 t., p. 63–81.

21 Pavyzdžiui, ir 2004 m. sausio 7 d. Sprendime *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7, ir 2006 m. balandžio 27 d. Sprendime *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256, ieškovo įgytoji lytis nebuvo teisiškai pripažinta.

22 Taip buvo 1996 m. balandžio 30 d. byloje *P. / S.*, C-13/94, EU:C:1996:170, žr. to sprendimo 21 punktą. Toje byloje diskriminacija dėl lyties buvo nustatyta, kol vyko lyties keitimo procesas. Teisingumo Teismas nusprendė, kad „jeigu asmuo atleidžiamas todėl, kad planuoja pasikeisti arba pasikeitė lytį, jam taikomas nepalankus požiūris, palyginti su lyties, kuriai tas asmuo priklausė prieš lyties pakeitimą, asmenimis“.

23 Taip buvo byloje, kurioje priimtas 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimas *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256.

24 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimo *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256, 29 punktą.

42. Vis dėlto Jungtinės Karalystės vyriausybė užginčijo translyčių moterų palyginamumą su cislytėmis moterimis. Vyriausybė teigia, kad pirmosios nėra panašioje padėtyje. Mat cislytės moterys negali būti susituokusios su moterimis, o translytės moterys pripažinus lyties pakeitimą galėtų būti susituokusios su tos pačios lyties asmeniu. Todėl tos dvi kategorijos ir su kiekviena iš jų susijusios sąlygos visiškai nepanašios.

43. Nesutinku su tuo. Jungtinės Karalystės vyriausybė savo argumentu bando išskirti vieną šalutinę, neesminę palyginimo subjektų savybę – civilinės būklės klausimą – ir padaryti ją lemiamu elementu nustatant palyginamumą. Kitaip tariant, Jungtinės Karalystės vyriausybė faktiškai nori naujai apibrėžti palyginimo tikslą, kad jis būtų susijęs ne su teisės gauti ištarnauto laiko pensijos išmokas, o su civilinės būklės klausimu. Vis dėlto pati civilinė būklė nėra svarbi tam, ar valstybinę ištarnauto laiko pensiją siekia gauti cislytės moterys, ar cislyčiai vyrai.

44. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad siūlydama tokių palyginamumo išaiškinimą Jungtinės Karalystės vyriausybė pirmiausia vadovaujasi neseniai priimtu EŽTT sprendimu²⁵. Tačiau tas sprendimas konkrečiai susijęs būtent su civilinės būklės, kaip lyties pakeitimo pripažinimo sąlygos, klausimu, o ne su teise naudotis socialinės apsaugos sistema. Taigi, natūralu, palyginimo subjektai ir tikslas aiškinami kitaip. O šioje byloje, kalbant apie teisę gauti valstybinę ištarnauto laiko pensiją, elementai, lemiantys nagrinėjamų išmokų skirtumą ir panašumų svarbą, pirmiausia yra amžius ir sistemos sumokėtų įmokų suma²⁶.

45. Dėl to paskutinio aspekto Jungtinės Karalystės vyriausybė posėdyje tvirtino, jog, be amžiaus ir įmokų sumos, svarbus elementas sprendžiant dėl teisės į socialinę apsaugą yra ir suinteresuotojo asmens lytis. Konkrečiomis šios bylos aplinkybėmis tas argumentas sietinas su dar vienu sunkumu: nevienodas požiūris dėl lyties priimant sprendimus dėl senatvės ir ištarnauto laiko pensijų pagal Direktyvą 79/7 leidžiamas tik išimtiniais atvejais taikant nukrypti leidžiančią nuostatą, aiškiai įtvirtintą 7 straipsnio 1 dalies a punkte. Bet tai neapima, kaip Teisingumo Teismas jau yra konstatavęs Sprendime *Richards*, nevienodo požiūrio dėl lyties pakeitimo²⁷. Taigi, netaikant direktyvoje numatytų išimčių, išvados dėl nepalyginamumo negalima pagrįsti pagrindu, kuriuo remiantis įgyjama teisė į apsaugą (šiuo atveju lyties pakeitimu).

46. Apibendrinamas pažymėsiu, kad, kaip manau, kalbant apie teisę naudotis socialinės apsaugos sistemomis, šios bylos aplinkybėmis cislytės ir translytės moterys yra palyginamos.

47. Pabaigoje šiuo klausimu noriu pateikti dvi bendresnio pobūdžio pastabas. Pirma, vertinant dviejų ar kelių elementų (asmenų, asmenų grupių) palyginamumą atsižvelgiant į (tiesioginės) diskriminacijos draudimą, tokiam nagrinėjimui būdingas abstraktumo lygis tikriausiai bus aukštesnis nei pagal nacionalinės teisės aktus. Apskritai, kalbant apie palyginimo tikslą, ar palyginimo subjektams būdinga daugiau panašumų nei skirtumų? Jeigu būtų buvę kitaip ir palyginamumo klausimą intelektiniu požiūriu nulemtų nacionalinės teisės aktuose nustatytos kategorijos, daugeliu atvejų, kaip ir šioje byloje²⁸, galimi palyginimai bus išvardyti pačiuose nacionalinės teisės aktuose pagal jų taikymo sritį. Toks vertinimas neabejotinai bus kaip uždaras ratas ir jokia peržiūra faktiškai neįmanoma²⁹.

25 2014 m. liepos 16 d. EŽTT sprendimo *Hämäläinen prieš Suomiją*, CE:ECHR:2014:0716JUD003735909, 65 ir 66 punktai.

26 Iš tikrųjų palyginamumą reikėtų tirti ne apskritai ar abstrakčiai, bet konkrečiai atsižvelgiant būtent į nagrinėjamas išmokas ir tinkamai įvertinant tokių išmokų skyrimo tikslą ir sąlygas. Šiuo požiūriu žr. 2011 m. gegužės 10 d. Sprendimo *Römer*, C-147/08, EU:C:2011:286, 42 ir 43 punktus ir 2013 m. gruodžio 12 d. Sprendimo *Hay*, C-267/12, EU:C:2013:823, 33 punktą.

27 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimo *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256, 35–37 punktai.

28 Tad vertinimas tam tikra prasme būtų gana greitas: kadangi 2004 m. Lyties pripažinimo įstatymas taikytinas *tik* translyčiams asmenims, jų padėties natūraliai negalima lyginti su cislyčių asmenų padėtimi, nes visų su lyties pakeitimu susijusių arba iš jo išplaukiančių elementų tikslais, kaip apibrėžta nacionalinės teisės aktuose, tos dvi grupės akivaizdžiai nepanašios.

29 Problema susijusi ne tik su diskriminacijos teise, bet būdinga ir kitoms ES teisės sritims, kuriose palyginamumas yra vienas iš vertinimo elementų, pavyzdžiui, vertinant sąvoką „atrankumas“ valstybės pagalbos srityje. Dėl panašių problemų aptarimo žr. mano išvados byloje *Belgija / Komisija*, C-270/15 P, EU:C:2016:289, 40–46 punktus.

48. Antra, toks būtinas abstraktumo lygis taip pat pabrėžiamas ir atsižvelgiant į tai, kad „translytiškumas“ yra ypatingas statusas. Būtent dėl to ypatingo pobūdžio apskritai teko priimti konkrečius teisės aktus dėl pripažinimo ir jo sąlygų. Vis dėlto būtų gana keista, jeigu ši aplinkybė būtų aiškinama kaip lemianti visišką visų tuose teisės aktuose išvardytų elementų neįtraukimą į bet kokį (ne)diskriminavimo vertinimą arba būtų naudojama siekiant sukurti gana pavienius ar neįprastus vertinimo elementus. Vėlgi dėl tokio pripažinto ypatingo ir laikinojo statuso vertinant palyginamumą reikia gerokai aukštesnio abstraktumo lygio.

3. *Nevienodas požiūris*

49. Jungtinės Karalystės vyriausybė neigia, kad buvo taikomas nevienodas požiūris. Ir cislytės, ir translytės moterys, sulaukusios 60 metų, gali gauti valstybinę ištarnauto laiko pensiją. Tik nė vienos iš tų kategorijų asmenys negali būti susituokę su moterimi.

50. Šis teiginys neįtikinamas.

51. Pirma, tam tikra prasme tas argumentas reiškia, kad palyginamumo klausimas vertinamas iš naujo arba toliau. Nevienodas požiūris siekiant naudotis teise į valstybinę ištarnauto laiko pensiją painiojamas su teisės tuoktis klausimu. Antra, taip nepaisoma skirtumo tarp tos pačios lyties asmenų santuokų draudimo ir įpareigojimo pripažinti negaliojančia anksčiau teisėtai sudarytą santuoką, o tai yra tikrasis šioje byloje nagrinėjamos sąlygos turinys. Trečia, su antruoju klausimu susijęs faktas, kad kiekvienas iš tų draudimų tiesiog taikytinas skirtingu metu, skirtingiems asmenims ir skirtingais tikslais.

52. Pagal nagrinėjamus nacionalinės teisės aktus visiškas teisinis lyties pakeitimo pripažinimas suteikiamas atsižvelgiant į civilinę būklę. Tai turi konkrečių šioje byloje svarbių pasekmių: tik translyčiai asmenys turi būti nesusituokę arba nutraukti galiojančią santuoką, kad įgytų teisę į valstybinę ištarnauto laiko pensiją. Tačiau cislyčių moterų teisė į ištarnauto laiko pensijas niekaip nesusijusi su jų šeimine padėtimi. Ji susijusi tik su sumokėtomis įmokomis ir atitiktimi amžiaus reikalavimams. Žinoma, iš jų nereikalaujama nutraukti santuokos, kad galėtų gauti ištarnauto laiko pensiją. Taigi, kaip jau minėta³⁰, civilinė būklė yra ne kriterijus, kuriuo remiantis vertinamas nevienodas požiūris, o sąlyga, dėl kurios nevienodas požiūris pasireiškia teisės į ištarnauto laiko pensiją srityje.

53. Taigi, nagrinėjant požiūrio klausimą iš teisės į valstybinę ištarnauto laiko pensiją perspektyvos, požiūrio skirtumą šiuo atveju galima apibūdinti gana paprastai: šeiminei padėčiai neturi jokios reikšmės cislyčiams asmenims norint gauti valstybinę ištarnauto laiko pensiją. Tačiau anksčiau susituokusiems translyčiams asmenims keliamas reikalavimas nutraukti santuoką.

4. *Pateisinimas*

54. Dėl reikalavimo būti nesusituokusiam atsiranda požiūrio skirtumas, *tiesiogiai* susijęs su lytimi. Tas reikalavimas taikomas tik lytį pakeitusiems asmenims. Kaip Teisingumo Teismas konstatavo Sprendime *P. / S.*, požiūrio skirtumas dėl lyties pakeitimo yra požiūrio skirtumas „iš esmės arba net visiškai dėl asmens lyties“³¹.

30 Žr. šios išvados 43 ir 44 punktus.

31 1996 m. balandžio 30 d. Sprendimo *P. / S.*, C-13/94, EU:C:1996:170, 21 punktas.

55. Tiesioginė diskriminacija dėl lyties leidžiama tik Direktyvos 79/7 7 straipsnyje išvardytais konkrečiais atvejais³². Pagal 7 straipsnio 1 dalies a punktą valstybėms narėms pirmiausia leidžiama išlaikyti skirtingą pensinį amžių, kurio sulaukę vyrai ir moterys turėtų teisę į ištarnauto laiko pensiją. Vis dėlto šioje byloje taikomo skirtingo požiūrio negalima priskirti nei prie tos išimties, nei prie kitų galimų priežasčių nukrypti nuo vienodo požiūrio principo pagal tą direktyvą³³. Konkrečiai tariant, Teisingumo Teismas jau yra neleidęs taikyti 7 straipsnio 1 dalies a punkte nustatytos nukrypti leidžiančios nuostatos skirtingam požiūriui į translyčius asmenis ir asmenis, kurie lyties nepakeitė, pateisinti³⁴.

56. Tokiomis aplinkybėmis šioje byloje nagrinėjamas nevienodas požiūris yra tiesioginė diskriminacija dėl lyties, kurios negalima pateisinti objektyviais motyvais (jie galimi tik netiesioginės diskriminacijos atvejais)³⁵.

5. Tarpinė išvada

57. Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, atrodo, jog Direktyvos 79/7 4 straipsnio 1 dalį reikia aiškinti taip, kad pagal ją draudžiama numatyti reikalavimą lytį pakeitusiam asmeniui, norinčiam įgyti teisę gauti ištarnauto laiko pensiją, ne tik atitikti fizinius, socialinius ir psichologinius lyties pakeitimo pripažinimo kriterijus, bet ir būti nesusituokusiam.

C. Bendresnė apžvalga

58. Pirmiau pateiktame vertinime, kad ir koks jis būtų paprastas, tinkamai neatsižvelgiama į šios bylos teisinių argumentų sudėtingumą.

59. Iš tikrųjų galima teigti, jog ši byla faktiškai susijusi ne su teise gauti socialinės apsaugos išmokas, o su lyties pakeitimo pripažinimo sąlygomis pagal nacionalinės teisės aktus. Reikalavimas būti nesusituokusiam yra ne valstybinės ištarnauto laiko pensijos gavimo sąlyga, o viena iš lyties pakeitimo pažymėjimo gavimo sąlygų. Tas pažymėjimas vis dėlto yra sprendimas dėl civilinės būklės, tik yra praleistas vienas etapas; be to, tas sprendimas yra nepriklausomas nuo galimo paskesnio prašymo skirti senatvės (ištarnauto laiko) pensiją. Kitaip tariant, praleidus tą tarpinį etapą, atsiranda netikras priežastinis ryšys: reikalavimas nebūti susituokus su tos pačios lyties asmeniu yra ne ištarnauto laiko pensijos gavimo, o lyties pakeitimo pažymėjimo išdavimo sąlyga.

60. Tokie Jungtinės Karalystės vyriausybės pateikti argumentai grindžiami keliais elementais. Pirma, lyties pakeitimo pripažinimo sąlygas nustato valstybės narės (1). Antra, reikalavimu būti nesusituokusiam siekiama užkirsti kelią tos pačios lyties asmenų santuokoms. Tai viešosios tvarkos tikslas, kurio valstybės narės turi teisę teisėtai siekti, atsižvelgiant į tai, kad jos turi išimtinę

32 Kaip matyti iš Teisingumo Teismo jurisprudencijos, pagal Direktyvą 79/9 tiesioginę diskriminaciją dėl lyties galima pateisinti tik taikant aiškiai suformuluotas nukrypti leidžiančias direktyvos nuostatas. Šiuo klausimu žr. 1993 m. kovo 30 d. Sprendimo *Thomas ir kt.*, C-328/91, EU:C:1993:117, 7 punktą; 1993 m. liepos 1 d. Sprendimo *van Cant*, C-154/92, EU:C:1993:282, 12 punktą; 1997 m. sausio 30 d. Sprendimo *Balestra*, C-139/95, EU:C:1997:45, 32 punktą; taip pat žr. 2014 m. rugsėjo 3 d. Sprendimo *X*, C-318/13, EU:C:2014:2133, 34 ir 35 punktus ir generalinės advokatės J. Kokott išvados byloje *X*, C-318/13, EU:C:2014:333, 32–34 punktus. Tai suderinama su kituose teisės aktuose išdėstytu požiūriu į tiesioginę diskriminaciją (žr. jurisprudenciją, nurodytą šios išvados 7 išnašoje). Be to, Teisingumo Teismas ne kartą yra nusprendęs, kad, atsižvelgiant į esminę vienodo požiūrio principo svarbą, diskriminacijos dėl lyties draudimo išimtį reikia aiškinti griežtai (2010 m. lapkričio 18 d. Sprendimo *Kleist*, C-356/09, EU:C:2010:703, 39 punktą ir jame nurodyta jurisprudencija).

33 4 straipsnio 2 dalis susijusi su moterų apsaugos dėl motinystės nuostatomis. Pagal 7 straipsnio 1 dalį valstybės narės gali į jos taikymo sritį neįtraukti tam tikrų su socialine apsauga susijusių taisyklių, lengvatų ir išmokų.

34 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimo *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256, 34–37 punktai.

35 Dėl išsamumo būtų galima pridurti, kad ieškovė, remdamasi oficialiais statistikos duomenimis, tvirtino, jog reikalavimas būti nesusituokusiam taip pat yra netiesioginė lytį iš vyriškosios į moteriškąją arba atvirkščiai pakeitusių translyčių asmenų diskriminacija. Mat pirmajai grupei daromas didesnis poveikis nei antrajai. Atsižvelgiant į išvadą, kad reikalavimas būti nesusituokusiam šioje byloje yra tiesioginė diskriminacija, to argumento galima nenagrinėti.

kompetenciją dėl civilinės būklės (2). Trečia, jeigu reikalavimą būti nesusituokusiam būtų draudžiama taikyti tik Direktyvos 79/7 tikslais, dėl to nukentėtų nacionalinės teisės normų dėl civilinės būklės ir lyties pakeitimo aiškumas ir nuoseklumas (3). Ketvirta, reikalavimas būti nesusituokusiam suderinamas su Europos žmogaus teisių konvencija (toliau – Konvencija), kaip ją aiškina EŽTT (4).

61. Tuos argumentus derėtų išnagrinėti išsamiau. Jie atspindi unikalų šioje byloje keliamų klausimų sudėtingumą ir delikatumą. Vis dėlto, nors apskritai jie svarbūs, dėl toliau išsamiau išdėstytų priežasčių konkrečiomis šios bylos aplinkybėmis kelia didelių sunkumų. Tai pasakytina apie siaurai aiškintino klausimo dėl nagrinėjamo reikalavimo suderinamumo su Direktyva 79/7 vertinimą.

1. Pirmasis argumentas: valstybių narių diskrecija nustatyti lyties pakeitimo pripažinimo sąlygas

62. Pastabas pateikusios suinteresuotosios šalys iš esmės pripažįsta, kad valstybės narės privalo nacionalinėje teisėje nustatyti visiško lyties pakeitimo teisinio pripažinimo procedūras. Tas reikalavimas sietinas ne tik su valstybių narių, kaip Konvencijos šalių, įpareigojimais³⁶, bet ir, konkrečiau kalbant, su ES teise ir Direktyva 79/7³⁷.

63. Taigi norint sukurti tokią procedūrą būtina nustatyti tam tikras sąlygas. Ši byla sudėtinga todėl, kad yra susijusi su viena iš konkrečių sąlygų, kuri taikoma vykdant valstybės narės jau nustatytą procedūrą. Šioje byloje Teisingumo Teismo, kiek man žinoma, pirmą kartą prašoma išnagrinėti diskriminacijos dėl lyties draudimą atsižvelgiant į būtinąsias lyties pakeitimo pripažinimo sąlygas. Visose ankstesnėse bylose, susijusiose su translyčiais asmenimis, buvo nagrinėjamos situacijos, kai nacionalinių pripažinimo procedūrų nebuvo arba jos nebuvo taikomos bylos aplinkybėms³⁸.

64. Šiuo požiūriu svarbus precedentas yra Sprendimas *Richards*. Jame Teisingumo Teismas konstatavo, jog dėl teisės į senatvės pensiją buvo diskriminacija dėl lyties (pakeitimo). Mat S.M. Richards (transseksualaus asmens, pakeitusio lytį iš vyriškosios į moteriškąją) lyties pakeitimas negalėjo būti teisiškai pripažintas Jungtinėje Karalystėje. Taigi Sprendimas *Richards* susijęs su tuo, kad transseksualaus asmens įgytoji lytis negalėjo būti teisiškai pripažinta. Po sprendimų *Richards* ir *Goodwin* Jungtinėje Karalystėje buvo įgyvendinta lyties pakeitimo pripažinimo procedūra.

65. Kaip teigia Jungtinės Karalystės vyriausybė, Sprendime *Richards* Teisingumo Teismas aiškiai konstatavo, jog „valstybės narės nustato asmens lyties pakeitimo teisinio pripažinimo sąlygas“³⁹.

66. Atsižvelgiant į tai, būtų galima teigti, jog, priešingai nei Sprendime *Richards* dėl *galimybės nebuvimo*, tais atvejais, kai lyties pakeitimo pripažinimo procedūra egzistuoja, valstybės narės turi diskreciją nustatyti su ja susijusias sąlygas. Diskrecija nustatyti lyties pakeitimo teisinio pripažinimo sąlygas reikštų, kad nustačius procedūrą lytį keičiantiems asmenims užtikrinamą apsaugą diskriminacijos dėl lyties draudimas apims tik jeigu teisiškai pripažinta jų įgytoji lytis pagal nacionalinę procedūrą.

36 2002 m. liepos 11 d. EŽTT sprendimo *Goodwin prieš Jungtinę Karalystę*, CE:ECHR:2002:0711JUD002895795, 93 punktas; Sprendimo *I. prieš Jungtinę Karalystę*, CE:ECHR:2002:0711JUD002568094, 73 punktas ir 2006 m. gegužės 23 d. Sprendimo *Grant prieš Jungtinę Karalystę*, CE:ECHR:2006:0523JUD003257003, 39 ir 40 punktai.

37 2004 m. sausio 7 d. Sprendimo *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7, 33–35 punktai dėl SESV 157 straipsnio (buvęs EB 141 straipsnis) ir 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimo *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256, 28–30 punktai.

38 2004 m. sausio 7 d. Sprendimo *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7, 35 punktas. Teisingumo Teismas suformulavo svarbią išlygą: „Kadangi asmens, esančio tokioje padėtyje kaip R., lyties pakeitimo teisinio pripažinimo sąlygas nustato valstybės narės, kaip, beje, pripažino Europos [Ž]mogaus [T]eisių [T]eismas (minėto Sprendimo *Goodwin prieš Jungtinę Karalystę* 103 punktas), nacionalinis teismas turi patikrinti, ar pagrindinėje byloje nagrinėjamu atveju asmuo, esantis tokioje padėtyje kaip K. B., gali remtis EB 141 straipsniu, kad būtų pripažinta jo teisė nurodyti savo partnerį kaip reversinės pensijos gavėją.“

39 2004 m. sausio 7 d. Sprendimo *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7, 35 punktas ir 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimo *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256, 21 punktas.

67. Remiantis to argumento logika, šioje byloje darytina išvada, kad sąlyga būti nesusituokusiam nėra *tiesioginis* reikalavimas, taikomas norint gauti valstybinę ištarnauto laiko pensiją, bet yra reikalavimas, taikomas, kai siekiama, kad būtų pripažintas lyties pakeitimas. Nevienodas požiūris susijęs su tuo, kad galimybės gauti pensiją procedūroje praleistas vienas etapas. Tai susiję su tuo, kad ieškovė neįvykdė lyties pakeitimo pripažinimo reikalavimų.

68. Vis dėlto tokie argumentai kelia bent tris sunkumus.

69. Pirma, Sprendime *K. B.* Teisingumo Teismas jau yra atmetęs panašų argumentą dėl tolumo ryšio⁴⁰. Ta byla susijusi su transseksuali asmeniu, kuris negalėjo gauti našlių ir našlaičių pensijos, nes 1) nebuvo susituokęs, 2) transseksualiems asmenims buvo neįmanoma sudaryti santuokos su lyties, kuri turėta iki lyties pakeitimo operacijos, asmeniu, 3) lyties pakeitimas buvo teisiškai neįmanomas. Taigi toje byloje Teisingumo Teismas susidūrė su padėtimi, kurioje nevienodas požiūris buvo susijęs ne su pačios pensijos skyrimu, o su *būtinaja* tokios pensijos skyrimo sąlyga: galimybe susituokti⁴¹. Tai netrukdytų Teisingumo Teismui išnagrinėti nacionalinės teisės aktų suderinamumo su SESV 157 straipsniu (buvęs EB 141 straipsnis) klausimo. Taigi Teisingumo Teismas padarė išvadą, jog „nacionalinės teisės aktai, sudarantys kliūtį, kad transseksualas, nepripažinus jo naujos lyties, galėtų atitikti sąlygą, būtiną pasinaudoti pagal [Sąjungos] teisę saugoma teise, turi būti laikomi iš esmės nesuderinamais su [Sąjungos] teisės reikalavimais“⁴².

70. Antra, konceptualesniu lygmeniu taikant tokį požiūrį diskriminacijos dėl lyties draudimo Sąjungos teisės aktų taikymo sritis taptų visiškai priklausoma nuo įvairių valstybėse narėse nustatytų sąlygų. Pagal Sąjungos teisę galimybė naudotis teisėmis priklausytų nuo neribotos valstybių narių diskrecijos. Tokiomis sąlygomis būtų galima ne tik reglamentuoti techninius fiziologinio ir (arba) medicininio, taip pat psichologinio ir (arba) socialinio pobūdžio klausimus, bet ir numatyti įvairius reikalavimus, kuriais siekiama apsaugoti moralę ar vertybes. Dėl neribotos diskrecijos šiuo požiūriu kiltų pavojus, kad pagal direktyvą draudžiama diskriminacija dėl lyties pakeitimo galėtų per galines duris sugrįžti kaip būtinosios sąlygos ar sąlygos, susijusios su statuso pripažinimu, neatsižvelgiant į jų turinį⁴³.

71. Tokiai logikai pasiekus absurdišką lygmenį, būtų tinkamas teisinis reikalavimas dėvėti rožinę suknelę bent dvi dienas per savaitę, kad (socialiniu ir kultūriniu požiūriu) asmuo būtų laikomas moterimi, jeigu tai būtų būtinoji lyties pakeitimo pripažinimo teisinė sąlyga. Visiškai pritariu, kad šioje byloje nagrinėjama sąlyga yra visai kitokio pobūdžio. Tačiau kur ir kaip būtų galima nubrėžti liniją tarp priimtinių sąlygų (kurioms netaikoma jokia peržiūra) ir nepriimtinių sąlygų (kurioms taikoma peržiūra)? Be to, savaime ir abstrakčiai vertinamos priimtinos sąlygos tam tikromis faktinėmis ar teisinėmis aplinkybėmis galėtų vis dėlto baigtis nepriimtinais rezultatais.

72. Trečia, reikia turėti omenyje, kad vadovaujantis logika, pagal kurią lyties pakeitimo sąlygoms nebūtų taikoma jokia peržiūra, būtų taip pat neatsižvelgiama į lyties pakeitimo, kaip proceso, dinamiškumą, jau aptartą šios išvados 36–38 punktuose. Kitaip tariant, dėl būdingos su translyčiais asmenimis susijusių procesų dinamikos apsauga reikalinga ne tik kai atliktas visiškasis lyties pripažinimas, bet ir (kartais ypač) vykstant jos įgijimo procesui.

40 2004 m. sausio 7 d. Sprendimas *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7.

41 2004 m. sausio 7 d. Sprendimo *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7, 30 punktas.

42 2006 m. balandžio 27 d. Sprendimo *Richards*, C-423/04, EU:C:2006:256, 31 punktas. Tame sprendime daroma nuoroda į 2004 m. sausio 7 d. Sprendimo *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7, 30–34 punktus.

43 Tai taip pat pasakytina apie su *šeimine* padėtimi susijusias sąlygas, aiškiai išdėstytas Direktyvos 79/7 4 straipsnio 1 dalyje, kaip pavyzdinį elementą, dėl kurio valstybės narės turi būti ypač budrios, kad nebūtų netiesioginės diskriminacijos.

73. Derėtų akcentuoti, kad lyties pakeitimo teisinio pripažinimo sąlygas nustato valstybės narės⁴⁴. Tai nereiškia, kad priimdamos tokias procedūras ir kurdamos sąlygas valstybės narės veikia visiškai ne pagal ES teisę ir taip išvengia bet kokios priežiūros. Juk valstybės narės turi naudotis savo kompetencija taip, kad būtų laikomasi ES teisės, pirmiausia jos nuostatų, susijusių su nediskriminavimo principu⁴⁵.

74. Dabar pereinu prie paskutinio su ankstesne diskusija susijusio klausimo: etapo arba momento, kai translytis asmuo įgyja teisę į vienodą požiūrį ir teisę, kad jam būtų taikomas ES teisės aktuose įtvirtintas diskriminacijos draudimas⁴⁶. Vėlgį nėra jokios bendros arba visais atvejais taikomos taisyklės. Kiekvieną konkretų atvejį būtina nagrinėti atsižvelgiant į konkrečią padėtį ir keliamą klausimą.

75. Dėl nagrinėjamos konkrečios padėties prašyme priimti prejudicinį sprendimą jį pateikęs teismas aiškiai pažymėjo, kad byla susijusi su asmeniu, kuris *de facto* jau yra pakeitęs lytį. Be to, nacionalinis teismas taip pat nusprendė, kad ieškovė *įvykdė* visus fizinius, socialinius ir psichologinius lyties pakeitimo pripažinimo kriterijus.

76. Kalbant apie konkretų šioje byloje keliamą klausimą, reikėtų pabrėžti, jog klausimas keliamas ne dėl reikalavimo būti nesusituokusiam, kaip bendrosios statuso pripažinimo sąlygos, o dėl jo poveikio teisei į valstybinę ištarnauto laiko pensiją pagal Direktyvą 79/7. Jeigu, kaip svarstoma šios išvados 69–73 punktuose, pripažįstamas poreikis užtikrinti, kad lyties pakeitimo pripažinimo sąlygoms būtų taikoma peržiūra siekiant patvirtinti jų suderinamumą su ES teise, galimybė naudotis direktyva užtikrinama apsauga būtinai suteikiama asmenims, kurie teigia, jog būtent dėl tų sąlygų negali pasinaudoti savo teisėmis pagal ES teisę.

77. Taigi šioje byloje nei valstybių narių teisė nustatyti lyties pakeitimo pripažinimo sąlygas, nei tokių sąlygų atskirtis nuo teisės į socialinės apsaugos pensiją neleidžia daryti išvadų, kurios skirtųsi nuo šios išvados B dalyje padarytų išvadų.

2. Antrasis argumentas: civilinė būklė yra nacionalinės teisės klausimas

78. Jungtinės Karalystės vyriausybė tvirtina, kad jeigu reikalavimas būti nesusituokusiam būtų pripažintas nesuderinamu su Direktyva 79/7, valstybės narės privalėtų pripažinti tos pačios lyties asmenų santuokas net jeigu tokios santuokos (tuo metu) pagal nacionalinę teisę neleidžiamos.

79. Nesutinku. Praktiniu požiūriu, jeigu nagrinėjamas reikalavimas būtų pripažintas nesuderinamu su Direktyva 79/7, reikėtų tiesiog suteikti galimybę gauti nagrinėjamą išmoką neatsižvelgiant į tą konkretų reikalavimą. Tai tikrai nereiškia, kad toks reikalavimas nebegalėtų būti įtvirtintas nacionalinėje teisėje. Žinoma, galėtų. Tačiau jis negalėtų būti taikomas kaip būtinoji teisės į išmokas, kurioms taikoma direktyva ir kurios nesusijusios su civiline būkle, kaip antai į senatvės (ištarnauto laiko) pensiją, sąlyga.

80. Nagrinėjama byla susijusi su išmoka (valstybine ištarnauto laiko pensija), kuri niekaip nepriklauso nuo šeiminių padėties arba teisinių partnerių santykių. Kaip jau paaiškinta⁴⁷, ir vyrų, ir moterų teisė į valstybinę ištarnauto laiko pensiją paprastai grindžiama prašytojų įmokomis ir amžiumi.

44 2004 m. sausio 7 d. Sprendimo *K. B.*, C-117/01, EU:C:2004:7, 35 punktą.

45 Dėl civilinės būklės pirmiausia žr. 2008 m. balandžio 1 d. Sprendimo *Maruko*, C-267/06, EU:C:2008:179, 59 punktą; 2011 m. gegužės 10 d. Sprendimo *Römer*, C-147/08, EU:C:2011:286, 38 punktą; 2013 m. gruodžio 12 d. Sprendimo *Hay*, C-267/12, EU:C:2013:823, 26 punktą ir 2016 m. lapkričio 24 d. Sprendimo *Parris*, C-443/15, EU:C:2016:897, 58 punktą.

46 Remiantis generalinio advokato F. Jacobs išvados byloje *Richards*, C-423/04, EU:C:2005:787, 57 punktu, tas klausimas jau buvo nagrinėjamas bylos *Richards* posėdyje. Tačiau generalinis advokatas šiuo klausimu nesilaikė jokios pozicijos, nes manė, kad operaciją atlikusių transseksualių asmenų atveju teisių klausimas buvo aiškus.

47 Šios išvados 44 ir 52 punktai.

81. Toks rezultatas neprieštarauja prielaidai, jog civilinės būklės klausimai yra valstybių narių kompetencija. Sprendime *Parris* Teisingumo Teismas konstatavo, kad „civilinė padėtis ir su ja susijusios išmokos yra valstybių narių kompetencijos sritys ir [Europos] Sąjungos teisė nepažeidžia šios kompetencijos“⁴⁸. Valstybės narės gali savo nuožiūra leisti arba uždrausti tos pačios lyties asmenų santuokas arba, jei nori, numatyti alternatyvios formos tos pačios lyties asmenų santuokų teisinį pripažinimą⁴⁹. Vis dėlto reikėtų dar kartą priminti, kad naudodamasi savo kompetencija, susijusia su civiline būkle, valstybės narės vis tiek privalo laikytis ES teisės⁵⁰.

82. Taigi, kiek į šį argumentą dar neatsakyta atsakant į ankstesnį argumentą, su kuriuo jis iš dalies sutampa, manau, kad Teisingumo Teismo pateiktinam atsakymui, kaip mano ieškovė ir Komisija, nereikšmingi su suinteresuotųjų asmenų šeimine padėtimi susiję aspektai.

3. Trečiasis argumentas: aiškumas ir nuoseklumas

83. Jungtinės Karalystės vyriausybė pažymėjo, kad jeigu ieškovės argumentams būtų pritarta, atitinkama valstybė narė turėtų teisiškai pripažinti ieškovės įgytąją lytį visais Direktyvos 79/7 tikslais, net jeigu ji ir toliau susituokusi. Valstybių narių teisė nustatyti tokias sąlygas ir užtikrinti jų laikymąsi faktiškai imtų priklausyti nuo srities: ji būtų ribojama tose srityse, kurios priklauso ES teisei, pirmiausia Direktyvai 79/7, o kitose srityse, kaip antai srityse, kurios nepatenka į ES teisės taikymo sritį, liktų tokia pati. Tai, žinoma, sumažintų valstybių narių galimybę siekti nacionalinės teisės aktų aiškumo ir nuoseklumo ir savo teisės aktais sukurti vieną (visuotinai taikomą) lyties pakeitimo pripažinimo ir civilinės būklės režimą.

84. Visiškai pritariu valstybės narės norui vykdyti savo teisėkūros pareigas kuo aiškiau ir nuosekliau. Vis dėlto konkrečioje Teisingumo Teismo nagrinėjamoje byloje neižvelgiu, kaip tokioms pastangoms kliudytų išvada, jog šioje byloje nagrinėjamas reikalavimas draudžiamas pagal Direktyvą 79/7.

85. Atrodo, translyčių asmenų teisinei padėčiai Jungtinėje Karalystėje būdinga tai, kad požiūris į lyties išraišką įvairiose teisės ir administravimo srityse yra ypač lankstus.

86. Kaip pareiškė ieškovė (ir Jungtinės Karalystės vyriausybė tam neprieštaravo), ji įrašyta kaip moteris pase ir vairuotojo pažymėjime, kuriuos Jungtinės Karalystės valdžios institucijos išdavė nuo 1991 m. Teismo posėdyje vyriausybė vis dėlto tvirtino, kad tų dokumentų išdavimas yra tik vidaus „administracinė praktika“, neturinti jokios teisinės reikšmės. Nors ir nenoriu atrodyti kaip asmens tapatybės dokumentų formalumų gerbėjas, turiu pripažinti, kad man sunku protu suvokti prielaidą, jog valstybės narės išduodami oficialūs dokumentai neturi teisinės reikšmės.

87. Be to, kaip teigia ieškovė, Anglijoje jai teisėtai atlikta lyties pakeitimo operacija naudojantis nacionalinės sveikatos priežiūros sistema⁵¹.

48 2016 m. lapkričio 24 d. Sprendimo *Parris*, C-443/15, EU:C:2016:897, 59 punktą. Taip pat žr. 2008 m. balandžio 1 d. Sprendimo *Maruko*, C-267/06, EU:C:2008:179, 59 punktą; 2011 m. gegužės 10 d. Sprendimo *Römer*, C-147/08, EU:C:2011:286, 38 punktą ir 2013 m. gruodžio 12 d. Sprendimo *Hay*, C-267/12, EU:C:2013:823, 26 punktą.

49 2016 m. lapkričio 24 d. Sprendimo *Parris*, C-443/15, EU:C:2016:897, 59 punktą.

50 Žr. šios išvados 73 punktą ir 45 išnašą.

51 Panašus nenuoseklumas pabrėžiamas 2002 m. liepos 11 d. EŽTT sprendimo *Goodwin prieš Jungtinę Karalystę*, CE:ECHR:2002:0711JUD002895795, 78 punkte. „Šioje byloje, kaip ir daugelyje kitų, ieškovo lyties pakeitimo operacija atlikta naudojantis nacionaline sveikatos priežiūros sistema, kurioje pripažįstama lyties disforijos būklė ir, be kita ko, numatomas lyties pakeitimas chirurginėmis priemonėmis, siekiant įgyvendinti vieną iš pagrindinių tikslų užtikrinti kuo didesnę lyties, prie kurios transseksualus asmuo save priskiria, asimiliaciją. Teismą stebina faktas, kad teisėtai atliekamas lyties pakeitimas vis dėlto nėra visiškai teisiškai pripažįstamas, kai tokį pripažinimą būtų galima laikyti galutiniu ir kulminaciniu ilgo ir sudėtingo transseksualaus asmens transformacijos proceso etapu. Administracinės ir teisinės praktikos nuoseklumą vidaus sistemoje reikia laikyti svarbiu veiksniu atliekant vertinimą pagal Konvencijos 8 straipsnį.“

88. Taip pat akivaizdu, kad įvairiuose GRA prieduose atskirai, priklausomai nuo dalyko, reglamentuojama lyties pakeitimo teisinė tvarka ir konkrečios pasekmės⁵². Be to, iš Teisingumo Teismui pateiktų paaiškinimų matyti, kad susituokusiems asmenims taikoma lyties pripažinimo procedūra padalyta į dvi dalis. Pirmajame etape išduodamas laikinasis lyties pripažinimo pažymėjimas, kuriame įvertinami visi medicininiai, psichologiniai ir socialiniai reikalavimai. Nesusituokusių asmenų atveju tai jau būtų visiškas pripažinimas. Antrajame etape santuoka pripažįstama negaliojančia (Anglijoje ir Velse). Taigi su lyties pakeitimo pripažinimu susiję techniniai (moksliniai) elementai vertinami neatsižvelgiant į papildomą reikalavimą dėl šeiminės padėties. Dėl dviejų aiškiai atskirtų administracinių procedūros etapų tarpusavio ryšio trūkumo atskirus administracinius vertinimo etapus, susijusius su skirtingomis sąlygomis, galima vykdyti nedarant žalos aiškumui ar nuoseklumui.

89. Iš visų šių pastabų matyti, jog būtų sudėtinga reikalauti, kad galėtų vienas visuotinis režimas, nuo kurio priklausytų visas kitas poveikis nacionalinėje teisėje. Tikriausiai paaiškėtų, kad faktiškai yra keli lygiagretūs ir tam tikra prasme nepriklausomi teisiniai režimai. Vis dėlto būtent valstybės narės pačios sprendžia, kaip nori vidaus lygmeniu reglamentuoti civilinės būklės klausimus. Jeigu pagrindinė taisyklė yra nuo srities priklausantis lankstus požiūris (kuris paprastai yra gana pagirtinas ir suprantamas), kartu sunku išlaikyti didelę vienintelio režimo svarbą ir būtinybę, taip pat bendrą jo nuoseklumą.

90. Galiausiai dar reikėtų papildomai pažymėti, kad yra ir laiko elementas. Šioje byloje nagrinėjamas reikalavimas nebuvo nekintamas. Jis keitėsi kelis kartus. Tai matyti iš to, kad, nepaisant santuokos, ieškovė turėtų teisę į ištarnauto laiko pensiją sulaukusi 60 metų prieš 2005 m. įsigaliojant GRA (dėl Sprendimo *Richards* taikymo). Taip pat būtų ir įsigaliojus 2013 m. Santuokos įstatymui. Taigi, yra tik viena translyčių asmenų (amžiaus) grupė, kuri tam tikra prasme patenka į spragą tarp dviejų skirtingų reguliavimo sistemų. Tai vėlgi nepatvirtina prielaidos dėl būtino bendro sistemos nuoseklumo, šį kartą atsižvelgiant į jos laiko aspektą.

91. Apibendrinant derėtų pažymėti, kad Jungtinės Karalystės išreikštos abejonės dėl aiškumo ir nuoseklumo, nors iš principo įtikinamos, šios konkrečios bylos aplinkybėmis nėra įtikinamos.

4. Ketvirtasis argumentas: reikalavimas neprieštarauja pagrindinėms teisėms

92. Savo pastabose Jungtinės Karalystės vyriausybė daug remiasi žmogaus teisių aspektais ir EŽTT jurisprudencija. Taip ji siekia pagrįsti prielaidą, jog sąlyga nebūti susituokusiam neprieštarauja ES teisei. Vyriausybė pirmiausia nurodo EŽTT sprendimus bylose *Parry prieš Jungtinę Karalystę* ir *R. ir F. prieš Jungtinę Karalystę*⁵³, taip pat *Hämäläinen prieš Suomiją*⁵⁴. Tose bylose su santuoka susijusi sąlyga pripažinta suderinama su Konvencijos 8 straipsniu (teisė į tai, kad būtų gerbiamas privatus ir šeimos gyvenimas) ir 12 straipsniu (teisė tuoktis).

93. Bylose *Parry prieš Jungtinę Karalystę* ir *R. ir F. prieš Jungtinę Karalystę* EŽTT konkrečiai nagrinėjo GRA įtvirtintą reikalavimą būti nesusituokusiam. Nuspręsta, kad ieškiniai akivaizdžiai nepagrįsti. Tose bylose aiškindamas Konvencijos 8 straipsnį, EŽTT suteikė didelę svarbą tam, kad ieškovai galėtų tęsti savo santykius civilinės partnerystės pavidalu turėdami beveik tokias pat teisės aktuose numatytas teises ir pareigas. Taip buvo užtikrinta tinkama interesų pusiausvyra. GRA nustatyto reikalavimo būti nesusituokusiam poveikis nebuvo laikomas neproporcingu. Kalbant apie tariamą Konvencijos 12 straipsnio pažeidimą, EŽTT priminė, kad toje nuostatoje įtvirtinta tradicinė vyro ir moters santuokos sąvoka. Jis padarė išvadą, jog dėl tos pačios lyties asmenų santuokų sprendžia susitariančiosios šalys.

52 Žr., pavyzdžiui, 10–21 straipsnius ir 1–6 priedus. 5 priede pirmiausia reglamentuojami išmokų ir pensijų ypatumai.

53 Dėl priimtino žr. 2006 m. lapkričio 28 d. EŽTT sprendimą *Parry prieš Jungtinę Karalystę*, CE:ECHR:2006:1128DEC004297105, ir Sprendimą *R. ir F. prieš Jungtinę Karalystę*, CE:ECHR:2006:1128DEC003574805.

54 2014 m. liepos 16 d. Sprendimas *Hämäläinen prieš Suomiją*, CE:ECHR:2014:0716JUD003735909.

94. Reikalavimą, panašų į nagrinėjamąjį šioje byloje, EŽTT Didžioji kolegija nagrinėjo byloje *Hämäläinen prieš Suomiją*. Ta byla susijusi su translyčiu asmeniu, kuriam buvo atlikta lyties pakeitimo iš vyriškosios į moteriškąją operacija, susituokusiu su moterimi. Pagal Suomijos teisę ieškovė privalėjo savo santuoką paversti civiline partneryste, kad lyties pakeitimas būtų teisiškai pripažintas. EŽTT atkreipė dėmesį į Europos konsensuso nebuvimą ir su šiais dalykais susijus delikačius moralės ir etikos klausimus. Jis suteikė valstybei didelę veiksmų laisvę⁵⁵ ir kruopščiai išnagrino galimybes ieškovei paversti santuoką civiline partneryste. EŽTT vis dėlto padarė išvadą, kad Suomijos sistema nėra neproporcinga ir kad užtikrinta tinkama konkuruojančių interesų pusiausvyra. Tokią pat išvadą EŽTT padarė dėl Konvencijos 12 straipsnio. Ieškovės skundas dėl Konvencijos 14 straipsnio (nediskriminavimas) kartu su jos 8 ir 12 straipsniais taip pat atmestas, nes tais tikslais netransseksualių ir transseksualių asmenų padėtis nebuvo laikoma pakankamai panašia, kad būtų galima ją palyginti.

95. Pirmiau nurodytos EŽTT jurisprudencijos svarba apskritai neginčijama. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – Chartija) 52 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad Chartijoje nurodytų teisių, atitinkančių Konvencijos garantuojamas teises, esmė ir taikymo sritis yra tokia pati.

96. Vis dėlto, kaip aiškiai pabrėžiama šios išvados B dalyje, šioje byloje nagrinėjamas klausimas nėra susijęs su teise į šeimos gyvenimą (Chartijos 7 straipsnis) ar teise tuoktis (Chartijos 9 straipsnis), kurios yra lygiavertės Konvencijos 8 ir 12 straipsniuose įtvirtintoms teisėms.

97. Taigi galima nepradėti diskusijos, ar ES teisės standartais užtikrinama didesnė apsauga nei Konvencija arba ar didelę veiksmų laisvę, kurią paliko EŽTT atsižvelgdamas į „Europos konsensuso nebuvimą“ didelėje Europos dalyje dėl tos pačios lyties asmenų santuokų, galima visiškai perkelti į ES teisės sritį. Klausimas, ar sąlyga būti nesusituokusiam suderinama su tomis pagrindinėmis teisėmis, tiesiog nėra šioje byloje keliamas klausimas.

98. Ši byla susijusi su diskriminacijos dėl lyties draudimu socialinės apsaugos srityje, kaip numatyta Direktyvoje 79/7. Teisė nebūti diskriminuojamam dėl lyties, žinoma, yra viena iš pagrindinių teisių, įtvirtintų ir Chartijoje, ir bendresnėje ES teisės sistemoje⁵⁶. Ji konkrečiai išreikšta įvairiuose antrinės teisės aktuose, šios bylos tikslais – pirmiausia Direktyvoje 79/7. Būtent tai yra teisinis pagrindas, į kurį atsižvelgiant reikia nagrinėti šią bylą, kaip padaryta ankstesniuose skirsniuose.

99. Jungtinės Karalystės vyriausybės pateikti argumentai grindžiami įvairiomis pagrindinėmis teisėmis: teise į privatų ir šeimos gyvenimą ir teise tuoktis. Diskusija dėl tų pagrindinių teisių laikymosi, žinoma, svarbi potencialiai vertinant nacionalinės teisės aktus, susijusius su santuoka ir civiline būkle. Tačiau ji tiesiog nesvarbi šioje byloje keliamam konkrečiam klausimui, susijusiam su galimybe gauti valstybinę išarnauto laiko pensiją pagal Direktyvą 79/7.

100. Apibendrinant derėtų pažymėti, jog tai, kad nuostata suderinama su tam tikromis pagrindinėmis teisėmis (šioje byloje tikriausiai su teise į šeimos gyvenimą ir teise tuoktis), nėra labai svarbu vertinant tų nuostatų suderinamumą su ES antrinės teisės priemonėmis, kuriomis reglamentuojamos konkrečios asmenų teisės (šioje byloje – teisė nebūti diskriminuojamam dėl lyties socialinės apsaugos srityje).

D. Epilogas

101. Norėčiau pridurti penkias baigiamąsias pastabas.

⁵⁵ 2014 m. liepos 16 d. Sprendimo *Hämäläinen prieš Suomiją*, CE:ECHR:2014:0716JUD003735909, 74 ir 75 punktai.

⁵⁶ Kaip yra konstatavęs ir Teisingumo Teismas dar prieš Chartijos priėmimą; žr., pavyzdžiui, 1978 m. birželio 15 d. Sprendimo *Defrenne*, C-149/77, EU:C:1978:130, 26 ir 27 punktus ir 1996 m. balandžio 30 d. Sprendimo *P. / S.*, C-13/94, EU:C:1996:170, 19 punktą.

102. Pirma, iš diskusijos ankstesnėse šios išvados dalyse (tikiuosi) paaikškėjo, kad ši byla susijusi ne su tos pačios lyties asmenų santuoka. Kaip priminta, remiantis Teisingumo Teismo jurisprudencija, valstybės narės ir toliau laisva valia sprendžia, ar nori pripažinti tos pačios lyties asmenų santuokas. Šioje byloje keliama problema tiesiog susijusi su tuo, kad dėl taikomų kelių įvairių sąlygų susidaro gana keista (ir ES teisės požiūriu probleminė) padėtis.

103. Antra, teikiamas atsakymas taikytinas tik išmokoms, kurios patenka į Direktyvos 79/7 taikymo sritį. Jis taikomas tik su šeimine padėtimi nesusijusioms išmokoms.

104. Trečia, ši byla susijusi su ypatinga ir vienintele situacija, sunkiai derančia su tradiciškai taikomu binariniu skirstymu, kuriuo grindžiamas diskriminacijos dėl lyties draudimas. Bylos aplinkybes reikia vertinti atsižvelgiant į tai. Ji susijusi su gana nedideliu asmenų, kuriems kyla didelių sunkumų neretai situacijose, kai jie yra pažeidžiami, skaičiumi. Ji apima sudėtingas žmonių realijas, kurias sunkiai pavyksta pasivyti priimant pavienius teisinius sprendimus ir kuriose neretai asmenų padėčiai daro didelį poveikį nuolat atliekami teisės aktų pakeitimai.

105. Ketvirta, kaip pirmojo ir trečiojo aspektų sankirta paminėtinas nagrinėjamo reikalavimo pobūdis. Šioje išvadoje daug pasakyta apie palyginamumą. Vis dėlto tas kartais gana techninis aptarimas neturėtų paslėpti didelio poveikio, kurį tikriausiai turės reikalavimas pripažinti santuoką negaliojančia, kad būtų pripažinta naujoji padėtis, kurios asmuo tikriausiai nesirinko savo laisva valia, asmens privatumui ir asmenybei, jau ir taip tikriausiai sutrikusiai dėl tokių permainų.

106. Penktoji, paskutinė pastaba, kuri tikriausiai svarbiausia ateičiai: sudėtingų klausimų šioje byloje kyla būtent todėl, kad konkrečioje nagrinėjamoje srityje, t. y. ištarnauto laiko pensijų srityje, vis dar taikytina nukrypti nuo vienodo požiūrio principo leidžianti nuostata, įtvirtinta Direktyvos 79/7 7 straipsnio 1 dalies a punkte. Tai išimtinis atvejis ne tik todėl, kad nukrypstama nuo vieno iš svarbiausių pagrindinių ES teisės principų ir leidžiama tiesiogiai diskriminuoti dėl lyties, bet ir todėl, kad dar prieš 38 metus tikėtasi, jog tokia nuostata laipsniškai išnyks suvienodinant vyrų ir moterų pensinį amžių.

107. Kaip pažymėjo prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas, Jungtinėje Karalystėje vyrų ir moterų pensinis amžius laipsniškai vienodinamas ir taps toks pat. Taigi ir ten, ir kitose valstybėse narėse neišvengiamai išnyks ir pagrindinė problemos priežastis.

V. Išvada

108. Atsižvelgdamas į tai, kas išdėstyta, Teisingumo Teismui į *Supreme Court of the United Kingdom* (Jungtinės Karalystės Aukščiausiasis Teismas) pateiktą klausimą siūlau atsakyti taip:

1978 m. gruodžio 19 d. Tarybos direktyvos 79/7/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo nuoseklaus įgyvendinimo socialinės apsaugos srityje 4 straipsnio 1 dalį reikia aiškinti taip, kad pagal ją draudžiama lytį pakeitusiam asmeniui, norinčiam įgyti teisę gauti ištarnauto laiko pensiją, be reikalavimo atitikti fizinius, socialinius ir psichologinius lyties pakeitimo pripažinimo kriterijus, dar taikyti ir reikalavimą būti nesusituokusiam.